

Иван Б. Поповић*

ФУНДАМЕНТАЛНЕ НАЗНАКЕ НАСЕОБИНСКЕ ГЕНЕЗЕ ПРОСТОРА СУВОБОРСКОГ РАЈЦА У 20. ВЕКУ

Abstract: Organization of settlement of attractive mountainous regions of Serbia was always, and still is, very interesting for different solutions especially because of its direct or indirect tourist functions. With slow or sometimes sporadically fast changes the development of settlements has chronologically gone through different stages, especially in those low-mountainous regions that took part in tourism in the last decades of the 20th century. In those regions we can definitely include the vast area of Suvoborski Rajac the most eastern hill-side of well known Podrinjsko-Valjevske Mountains. Mostly bordered with appearance of new structures for accommodation of tourists, already mentioned stages permit chronological recognition of their settlement parts, mostly attributed through the social conditions with socio-economic character of that time period.

The first stage (1954-1961) of settlement genesis was marked with construction of new mountain house and initial construction of objects for rest and relaxation. After slow construction of objects of this type in this stage, more intensive construction in the next stage (1962-1972) followed during next period of the development of settlement. It is the time when the region also got its tourist marks since they were represented through operation of other accommodation capacities (three rest homes of closed and semi closed type). In the following two stages (1978-1982 and 1983-1992) of settlement genesis of the region only construction of objects for rest and recreation was evident. It has also shaped the region. With twenty newly constructed objects for rest and recreation, two completely new and one renovated, settlement area of Rajac got its newest physiognomy at the end of the 20th century.

Key words: Settlement genesis, phases and stages of genetic cycles, shaping of settlement, accommodation capacities, resorts for rest and recreation

Увод

Због пресудне привлачности висинског климата кретања према планинским местима Србије су одувек била претежно боравишта. Све дужа пребивања похађана у многим србијанским нископланинским просторима изискивало је и њихову повећану ситуираност у рецептивним објектима и сродним стационарним зградама. Са друге стране, оваква заступљеност

---

* Др Иван Б. Поповић, научни сарадник, Географски институт „Јован Цвијић” САНУ, Београд, e-mail: gijcsanu@eunet.yu

разноликих пребивалишта у приметној мери је обједињавала декоративно-визуелне вредности и функционалне црте географске средине у којима су она регистрована. С тога је изложено схватање (Николов, 2001) да је за туристичку опскрбљеност споменутих планинских простора битна одговарајућа насеобинска уобличеност. Подложна могућим променама иста се засигурно хронолошки огледа кроз минуле периоде у којима се одвијао припадајући генетске циклус насеобинске природе.

Полазећи од изложеног нашу пажњу смо усмерили на сагледавању насеобинске одредљивости занимљивог простора Суворборског Рајца. Спорадично спомињана у понеким планинарским бедекерима до средине седамдесетих година 20. века таква, туристички потенцијална, нископланинска средина Рајца уопштено је презентирана тек у казивањима (Stanišić, 1974) о представи ондашњег стања и приказа перспективе развоја туризма „Маљенско-суворборске регије“. Убрзо су обављена (Lješević i Belošev, 1975) и морфо-спелеолошка истраживања туризма на Рајцу, пошто је „за потребе уређења простора у туристичке сврхе“ (Lješević i Belošev, 1975) испитана Рајачка пећина и њена непосредна околина. Нешто доцније, реализовано је проучавање (Поповић, 1982) оних рекреативно-туристичких особености Рајца које су резултирале из просторног окупљања подигнутих индивидуални пребивалишта (објеката) за одмор и рекреацију. Овакав рајачки простор је био помињан и приликом сагледавања (Пјевач, 1995) оптималног димензионирања тамошњих смештајних капацитета. Исти су и касније успутно означени не само у кумулативном прикату (Пјевач, 2002) дотадашњег развоја туризма Подрињско-ваљевских планина него и при садржајнијем образлагању (Васовић, 2003) овог овећег планинског венца са становишта регионално-географских карактеристика.

Инструисавши се указима заступљених туристичких одредница третиране заравни Суворборског Рајца, прихватили смо се напорног рада на њеном упознавању и са аспекта истосмисленог насеобинског уобличавања. Користећи, од раније сакупљена, усмена саопштења поузданих испитаника извршили смо, методом непосредне опсервације, утврђивање насеобинског зачетка и распознавања потоњег развоја истосмислених садржаја из склопа тамошњег нископланинског простора. Исто је обављено у циљу изналажења и хронолошког тумачења фундаменталних назнака његове насеобинске генезе чије је неједнако етапно одвијање у целини било током вишедеценијског периода, углавном идентификованим са другом половином 20. века.

* * *

Све до последње деценије 19. века на површини Рајца није постојао ни један објекат од насеобинског значаја, пошто је тек 1892. године подигнута замашна задужбина – шире позната Рајачка чесма. Начињен од клесаних квадара камена пешчара заједно са овећем (14 m дугим) потпорним зидом у залеђу комплекс Рајачке чесме је, у површини од 2 ага, био и остао некако у средишту потоње уобличаваног насеобинског простора. Представљајући најстарији а још увек и најмаркантнији објекат овог типа на Рајцу, овај монументални источник је егзистирао као синоним незаобилазног оријентира за планинарске туре и, једновремено, исказивао неизоставно исходиште упечатљивих импресија разних похађана тамошњег простора.

У периоду пре а нарочито после Првог светског рата споменута задужбина је била и „саборно чвориште“ нископланинског терена из домашаја заграничених окрајака ондашњег рудничког и ваљевског округа, јер се предеони живаљ туда окупљао у време косидбених моба и гласовитих вашара о верским празницима. Тадашњи рајачки поседи су понајвише служили за испашу стоке која је из околних села (Славковица, Горњи Бранетићи, Полом, Горњи Бањани и Ба) изгоњена („изјављивана“, издигнута) на њима. Отуда су и подизане импровизоване сточарске колибе, а било је и оних којима су била неподесна оваква сезонска коначишта те су приступали градњи објеката од чврстог материјала. Наблизо Рајачке чесме, прву такву кућу сазидао је, 1910. године, Милутин Иконић из истоименог засеока подрајачког села Славковице. Још две су саграђене у наредној години и њихови власници су били из рода Иконића. И у међуратно доба подизана су оваква сезонска пребивалишта превасходно на северним падинама Рајца, с обзиром да су се на њима ситуирали поседи (ливаде и пашњаци) родова настањених у оближњој Славковици и нешто даљем селу Ба. Најкаснија сточарска колибишта (боравишта) овог времена потичу, по досада расположивим подацима – из 1939. и 1940. године, а изградили су их Тихомир Даничић из Славковице и Влајко Обрадовић из Ба.

Током Другог светског рата али и у шестогодишњем поратним периоду није се ништа градило на релативно пространим рајачким „чистинама“. Испољавајући се умногоме и као приметно проходан, овај нископланински простор је, већ тада, попримио и неке ознаке „омиљеног свратишта“ разноликим планинарским походима, без обзира да ли су се ту завршавали или се туда одвијали у правцу бројних врхова занимљивих Подрињско-ваљевских планина. С тога је и схватљиво што су, на иницијативу

Планинарског друштва „Победа“ (из Београда), покренута размишљања о подизању објекта на Рајцу, који ће „функционисати као планинарско склониште“. Уз пуно разумевање ондашњих локалних власти започела је, средином 1952. године, изградња Планинарског дома „Победа“, наблизо приступног земљаног пута (из правца Славковице), што је и онда, нешто навише, био трасиран покрај познате „Рајачке чесме“. Када је коначно био саграђен почетком маја следеће године, овај планинарски објекат је – по наводу Којића (1981), располагао трпезаријом, прикладном кухињом, застакљеном терасом, шах-просторијом и библиотеком, али и електричним осветљењем у приземљу и високом партеру, јер су се њиме ређе одликовали оновремени планинарски домови Србије. Уз етажне санитарне чворове (по спратовима) 24 собе су располагале са 52 скромније опремљена лежаја.

Чинећи „52 или 10,9 % свих рецептивних капацитета тадашњих планинарских домова Уже Србије“ (Мишовић, 1958) такав друштвени рецептив се већ од 1955. године може узети за претечу предстојеће насеобинске генезе простора који ће га у познијем времену, осим са севера и северозапада, окруживати са свију страна. Припадајући генетски циклус је несумњиво означен полувековним периодом (1954–2003) са чијим се протоком исти и одвијао у три развојне фазе неуједначеног трајања. Из расположивих података се запажа да су се прве две развојне фазе испољавале са по две а трећа у три етапе засебних одлика, што се и могло претпоставити ако се зна да су се ове односиле на наше „друштвене периоде“ у којима су владале сличне али и различите социо-економске прилике.

Прва фаза насеобинске генезе

У назначеном простору Рајца прва фаза насеобинске генезе обухватала је дводеценијско раздобље – од 1954 до 1972. године. Оно се може разделити на две, скоро подједнако дуге, етапе: прва, од 1954 до 1961., а друга од 1962 до 1972. године. Почетком првопоменутог етапе (1954–1962) прве развојне фазе планинарско друштво је појачало старање над објектом ради обезбеђивања побољшаних услова боравка. Због најпречих потреба (функционисање кухиње), испрва је било обављено примерено каптирање малоиздашног извора „Миланова вода“, а потом су електричне инсталације спроведене и по осталом делу објекта, односно на оба спрата. Мада је још увек имао карактеристике скромног планинарског уточишта Дом је – према саопштењу Тошића (1980), извршеном рекаптажом, нешто удаљенијег али и издашнијег, извора „Мали Јовановац“, добијао воду и у

знатно већим количинама од 1958. године. Од тада му се извештан број постеља употребљавао и у комерцијалне сврхе, што је делимично изменило његову претходну функцију. Осим ноћења у објекту се могло и дуже боравити, те се Дом, почетком шездесетих година прошлог века – приказивао и у погледу прикладног летњег пребивалишта. Саобразно томе, и њему околни рајачки простор се шире прочуо као „омиљено излетиште“, посећено и у континуираном вишедневном трајању.

Раније, већ 1957. године, Тошић (из Београда) саградио је први објекат за одмор и рекреацију у непосредној близини познате Рајачке чесме. До краја педесетих година 20. века, југозападније су подигнуте још две такве грађевине, те се ова три објекта оправдано сматрају зачетницима будућег формирања њихових већих или мањих скупина у тамошњем простору. Средствима ондашњег Савезног СУП-а изграђен је – средином 1962. године, и други друштвени објекат на разматраном терену Рајца. Испрва замишљена као дечије опоравилиште ова једносратна грађевина је лоцирана југоисточно од Рајачке чесме, под северозападним и тада обешумљеним „обронцима“ Рајачког уздигнутог топонима Дебело брдо. Она је, по нашем сазнању, у читавом рајачком простору била и остала једина грађевина са спољашњим декорацијама од полуоблица. Изнад партера, изиданог од квадрата камена пешчара, њима је једнообразно обложен спрат где је било евидентирано 11 двокреветних соба. Са чеоне стране кухиње и „дневне“ сале, у партерном делу објекта, била је, по знацима Даничића (1979), уочљива отворена тераса у два нивоа, оивичена новозасађеним брезама и понеким украсним шибљем.

Са напред изложеним олако се намеће мисао да је, уз постојеће сточарске (сезонске) колибе, само пет разноликих грађевина окарактерисало прву етапу прве фазе насеобинског развоја Рајца. Три су представљале објекте за одмор и рекреацију, док су два, међусобно различита друштвена здања била у функцији оновременог смештаја. Регистровани као првоподигнути у овом али и у вишегодишњем познијем времену они егзистирају у смислу утемељивача, топографски релативно разгранатог, насеобинског развоја читавог рајачког простора. Већ у том, иницијалном, периоду насеобинске генезе исти је збирно био означен и са 46 смештајних јединица, где се располагало са 74 скромно опремљених постеља (Поповић, 1982), чиме је и узроковано попрамање његових туристичких одлика.

Томе је погодовала чињеница што је замашан део (око 1200 ha) туристички интересантног друштвеног земљишта обједињено третиран у оном подручју Рајца које је 1963. године стављен „под непосредну заштиту

државе као предео нарочите природне лепоте“ (Rešenje, 1963). Овим је започела друга етапа прве фазе (1963–1972) насеобинског увећања рајачког простора, будући да су, одтада, неки пољопривредници (из Полома, Славковице и Горњих Бањана) своје поседе испарцелисали и као такве их продавали ради изградње пребивалишта (објеката) за одмор и рекреацију. Ови се, изван назначеног предела, спорадично подижу североисточно од Планинарског дома али и југозападно од Рајачке чесме, те их је било око десетак до средине 1965. године. До краја следеће године њихов број се скоро удвостручио (Поповић, 1981), пошто је новоуваљаним макадамским путем, и преко рајачких терена, успостављена саобраћајна веза између подрајачких села Кадине Луке (Славковице) и Горњих Бранетића (Такова).

Некако у то време запажене су очигледне промене и у простору непосредног окружења означених рецептивних објеката. Тако, по ивицама поседа Дечијег опоравилишта „инсталирано“ је 16 бетонских постолја и на њима је убрзо било постављено исто толико пољских кућица са укупно 32 лежаја. Као и објекат опоравилишта и оне су исцрпно коришћене за привремени прихват унесређене деце након скопског земљотреса. Такву функцију су имале и касније, односно све до краја шездесетих година када су, по казивању Деспотовића (1980), закупљене и постављене не само на Рајцу већ и „одвожене у бању Врујци и тамо искоришћаване“. Извесне активности (проширивање доње сале и дозиђивање антреа са главним улазом на западној страни грађевине) предузео је тада и Дом како би учинио што угоднији боравак посетиоцима. Како је време одмицало њих је, о празницима и викендима, бивало све више а његови смештајни капацитети су били недовољни да им подмире истосмислене потребе. Да би се донекле превазишле лимитиране смештајне могућности овог друштвеног објекта, већ крајем 1964. године прибављене су 10 камп-кућица од Планинарског друштва „Ј. Панчић“ (са седиштем у Београду). Исте су на пролеће 1965. године постепено пресељене са Дивчибара у простору Рајца, поред Дома и на нешто вишем терену (Поповић, 1982). Као и преостали рецептивни потенцијали рајачког простора и оне нису биле подесне за ондашњи зимски боравак туриста, али су у летњем делу године биле уважени смештај (20 постеља), којим је тада примерено ублажавана изразитија потражња за лежајима.

Скоро једновремено и Рударски комбинат „Колубара“ (из Вреоца) организовано је радио на умањењу потражње смештаја ради задовољавања одмаралишно-рекреативних потреба посетилаца рајачког простора. Управо, користећи друштвено земљиште у поменуте туристичке сврхе овај Комбинат је сачинио 16 дрвених кућа и исте је сместио, средином 1964.

године, на нешто даљој и искошенијој топографској површини са југоисточне стране Планинарског дома. У зависности од величине корисне површине, ови (споља слични) дрвени објекти су били са различитим бројем (2–4) постеља, а сви су кумулативно располагали са 59 лежаја (Поповић, 1982).

У трогодишњем (1967–1969) периоду обављен је нешто појачан откуп парцела намењених подизању објеката за одмор и рекреацију. Таквих је више било у „рајачком“ делу територије општине Љиг, а мање у истосмисленом крају територије општине Горњи Милановац. И док је то увећало скупине оваквих објеката јужно и југозападно од Рајачке чесме, дотле је само неколико њих било евидентирано на „горњемилановачком терену“, исказаним позицијама покрај пута што је одводио за село Бершиће. С тога би се могло навести (Поповић, 1982) да је до почетка седамдесетих година 20. века у рајачком простору било регистровано близу 40 објеката за одмор и рекреацију, понајвише (преко 2/3) сконцентрисаних у неколико мањих скупова јужно и југозападно од Рајачке чесме.

Понајвише ситуирани североисточно али и јужно од поменутог монументалног источника сви смештајни објекти су тада располагали са укупно 77 скромније опремљених смештајних просторија (соба) у којима је било распоређено 185 лежаја. То јасно указује да су у просеку имали 2,4 постеље по смештајној јединици чиме се нису умногоме разликовали од истосмислених рецептива у ондашњим истоверним (нископланинским) туристичким просторима Србије. Уочене су и назнаке да је смештајних капацитета приметно мање (35 или 45,4 % соба и 74 или 40,0 % лежаја) било у тамошњим рецептивним објектима од тврдог грађевинског материјала, што се могло засновано претпоставити саобразно умањеним улагањима у такав смештај током оновремених друштвено-економских прилика средином друге половине 20. века.

И колико год се, у то време, рајачки простор одликовао примереним бројем туриста и других похађана, ипак се може назначити да му се посећеност осетно увећала тек са асфалтним застирањем, од раније сређеног, макадамског пута што је од Славковице водио до његовог средишта, представљеног означеним источником. Асфалтирањем (4,9 km) овог пута средином 1969. године, саобраћајни подстицајни чиниоци одразили су се не само на убрзанију изградњу објеката за одмор и рекреацију већ и на обогаћивање садржаја боравка. Почетком седамдесетих година откуп парцела поприма шире размере и врши се још интензивније искључиво у

опсегу „рајачког распрострања“ територије општине Горњи Милановац. Ове су биле најзаступљеније на два локалитета („Узвишица“ и „Црвени камен“) а оба се тичу приватног земљишта ситуираног покрај макадамских путева, управљених према Горњим Бранетићима односно Горњим Бањанима. То је имало за последицу да се рајачки простор све више насеобински уобличава према југозападу, пошто је тамо било саграђено већ преко 30 објеката за одмор и рекреацију, распоређених у праволинијском низу или позиционираних по цик-цак систему.

Друга фаза насеобинске генезе

Другу фазу функционалног развоја (1973–1982) већ донекле оконтуреног насеобинског простирања Рајца чиниле су, такође, две етапе једнаког трајања: прва, од 1973 до 1977. и друга од 1978 до 1982. године. Мада релативно краткотрајна ова фаза је понајбоље оцртала најбитније ондашње особености насеобинске генезе означеног рајачког простора. Тако, крајем 1972. године је започета а наредне и завршена изградња одмаралишта чији је инвеститор била Поштанска штедионица из Београда. Позиционирано непосредно уз Планинарски дом ово Синдикално одмаралиште је са њим и физички спојено. Тиме је реализовано и очигледно допуњавање у коришћењу инсталација и просторија које су недостајале власницима означених друштвених објеката. Поштанско одмаралиште се користило рестораном Планинарског дома, а овај је, са њим, приуштио централно грејање, услед чега су „оба рецептива пословала преко целе године“ (Поповић, 1982). Имајући 33 лежаја у изузетно удобним собама са санитарним чворовима такав смештај је био оспособљен да удовољи и захтевима врло пробирљиве туристичке клијентеле, чиме је одмаралиште задобило епитете „најкомфорнијег рецептива“ у ондашњем насеобинском простору Рајца.

Скоро једновремено, на терену одмаралишта „Колубара“ инсталирани су лимени резервоари са тушевима, а постављене су и прикладне клупе за пасиван одмор. Пошто се број „викендаша“ увећао, наблизо импровизованог паркинга код „смештајног комплекса“ (Планинарски дом-Поштанско одмаралиште, „прорадила“ је продавница прехранбених производа и друге ситне робе. Нешто раније односно средином септембра 1973. године, западно од поменутог комплекса, откривен је примерени споменик учесницима Колубарске битке 1914, у знак особитог пијетета према српским ратницима и младићима из Скопског ђачког батаљона („Батаљон 1300 каплара“). Од такве локације за споменик се није могла наћи адекватнија, будући да тамошњи северозападни терени (са

фрагментарним траншејама) још увек дочаравају поприште несумљиво „највеће битке коју је у поређењу са осталим, српска војска самостално извојевала“ (Рашић, 1978). Од средине седамдесетих година 20. века отпочела су, у приватном власништву, да послују и два угоститељска објекта. Саграђени крајем 1976. и средином 1977. године они („Излет“ и „Ловачке приче“) су – уз саобраћајем слабо оптерећен, макадамски пут за Горње Бањане, постали и задуго остали приметно посећени „пунктови“ бројних похађана насеобинског простора Рајца.

У понечему још од раније а у целини тек од 1978. године означено опоравилиште Савезног СУП-а попримило је другу намену, која је, са смањењем броја лежаја – резултирала у преименовању истог у одмаралиште интерног карактера односно искључиво затвореног типа. Напоредо са тим односно почетком друге, петогодишње (1978–1982), етапе друге фазе насеобинског просперитета простора Рајца запажене су приметне промене оног његовог крајка који је обухватао терене покрај поменутог макадамског пута за Горње Бањане. Наблизо његове источне стране а особито уздуж пружања истог наново се јавила, чак на око 400 m растојања - осетно већа потражња за „викенд плацевима“. Овим је – током трогодишњег (1978–1980) периода, било узроковано најбројније окупљање објеката за одмор и рекреацију у насеобинском простору Рајца. Ових је – према нашем сазнању, туда (скупине „Црвени камен“ и „Узвишица“) регистровано приближно 60, не рачунајући оне који су били саграђени нешто јужније, на локалитету „Равнине“, али и најсеверније, у њиховој већ обличеној скупини „Јаруга“.

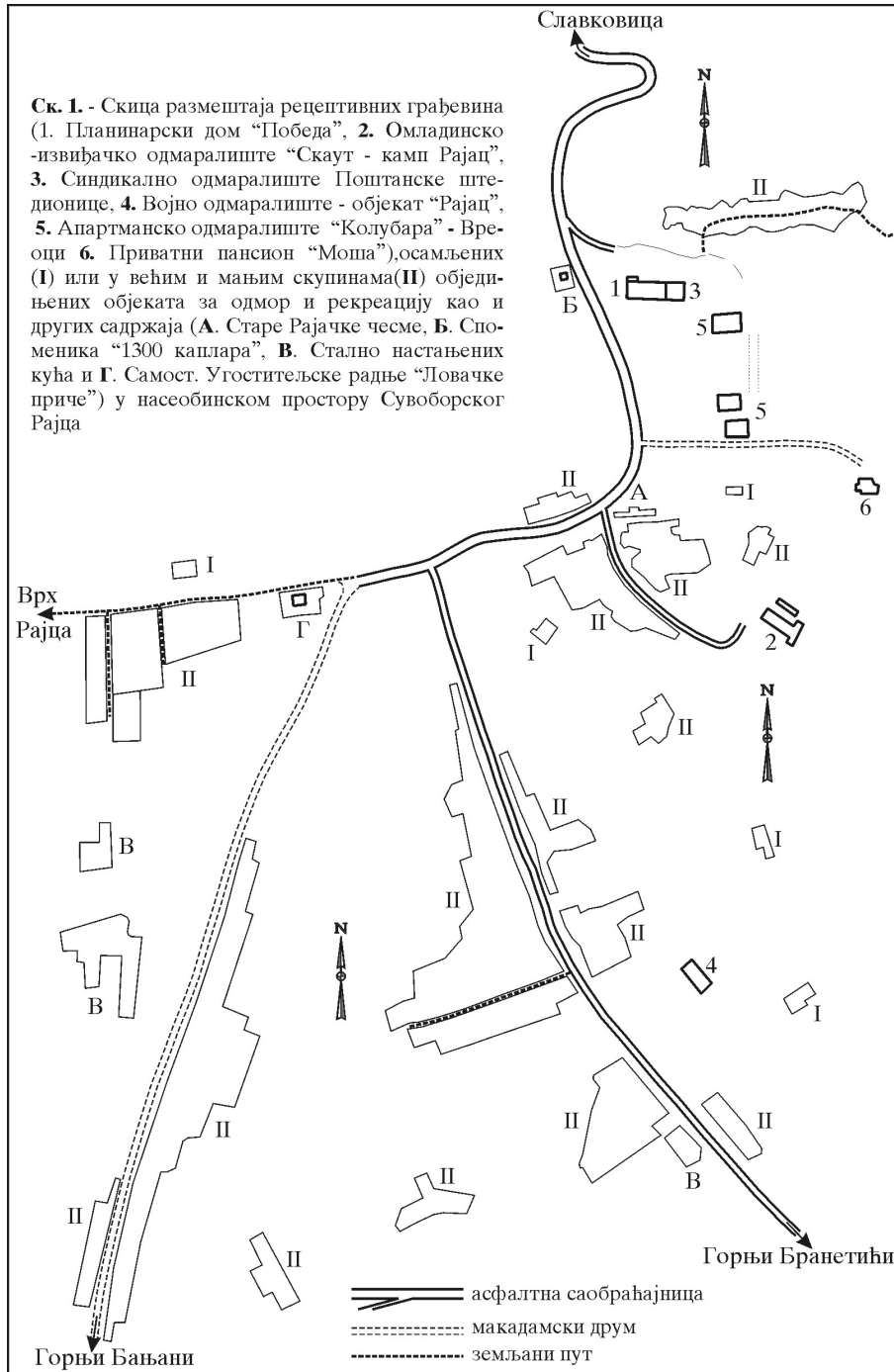
Трећа фаза насеобинске генезе

Уз предње назнаке оправдано се предочава да се почетак прве, десетогодишње (1983–1992), етапе треће насеобинске фазе Рајца умногоме карактерише са око 90 разноликих објеката за одмор и рекреацију. До тада увелико задобивши али и касније задржавши издужену одредницу (око 1600 m) у правцу југозапад-североисток, насеобински простор Рајца је придобијао и, разумљиво нједнака, попречна растојања. Најуже (око 300 m) му је било и остало, по терену, непосредно ситуираном са јужне стране Рајачке чесме. Приметно шире (400–500 m), истосмислено одстојање је тада било претежно напоредно са претходним, а тицало се насеобинских терена који су још јужније били пружени. Најшире (500–700 m) попречно растојање односило се на земљиште што је захватало најјужније рубове насеобинског простора Рајца.

Препознајући се, до првих деведесетих година 20. века, у прилично неправилној насеобинској уобличености, третирани рајачки простор је са овим изгледом био и током друге, петогодишње (1993–1997), етапе исте насеобинске фазе. Остао је у скоро непромењеној просторној физиономији и у овом петогодишту, будући да се исто одвијало у условима дугогодишње материјалне оскудице. Тада су „постајале“ све мање и мање објективне могућности за насеобинско унапређење Рајца, па се тим периодом засигурно означава сваколика стагнација у насеобинској генези не само овог већ и других нископланинских простора Србије (Поповић, 2005).

Већ у првим годинама, по укупном редоследу седме а у овој (трећој) фази насеобинске генезе треће, шестогодишње (1998–2003), етапе рајачког простора, збиле су се извесне измене истог како у правцу обogaћивања његовог смештајног потенцијала тако и у смислу појављивања нових насеобинских садржаја. Током друге половине 20. века ових уопште није било у том облику на означеном делу терена Рајца, те је њихово појављивање квалитативно-квантитативни помак у најновијем обликовању тамошњег насеобинског простора на третираној нископланинској висоравни (ск. 1).

Преузевши на коришћење смештајни објекат ранијег Савезног СУП-а, тада новоформирана Установа за омладинско-спортске активности „Скаут-камп“ (из Београда) је наменски то уредила чиме се – почетком лета 1998. године – добило 35 лежаја ситуираних у 11 смештајних јединица. Примерен потребама скаутски (извиђачки) активних похађана омладинског узраста такав рецептив је био опскрбљен (изнова сређеним) заједничким санитарним чвором, новоизграђеном кантином и проширеном кухињом као и мањом салом, прилагођеној дневном боравку. Коју годину раније, обављене су припреме за преправљање војног објекта посебне намене у војно одмаралиште потпуно затвореног типа. Лоцирано покрај југоисточне ивице већ уобличеног насеобинског простора, војно одмаралиште „Рајац“ је – по наводима Пјевач (1997), коначно стављено у функцију током 1996. године. Располаже са 24 различито димензиониране собе, што и повлачи њихову неједнакост у броју (2–4) постеља, у зависности од потреба. Отуда је у таквом рецептиву смештајни потенцијал варијабилног карактера, јер се по стеченом сазнању претежно креће у распону од 54–66 лежаја.

У првом делу означене етапе а овим и у последњим годинама 20. века извођени су глобални грађевински радови у подизању смештајног комплекса у непосредној (североисточној) близини Рајачке чесме. Тиме су почели да се називу „грађевинско-архитектонски обриси“ апартманског одмаралишта „Колубара“ чији је инвеститор био истоимени комбинат из Вреоца. Исто су, након три године, у глобалу чинила три објекта, два мања потпуно индентична и трећи приметно већи. И док су првоозначени окарактерисани са укупно 52 лежаја, дотле је у трећем ситуирано 40 постеља (Живковић, 2005) што заједно чини 92 лежаја савременијег, апартманског типа.

Као такав овај рецептив је квантитативно увећао а квалитетом и обогатио заступљене смештајне капацитете у насеобинском простору Рајца. Њиховом повећању у примереној мери је допринео и први приватни пансион, будући да је и он, источно од Рајачке чесме, почео да послује у последњим годинама 20. века. Прозван по скраћеном имену власника („Моша“) овај смештајни објект је у већини инкорпориран у раније (1976–1995) стално настањеној овећој кући. Средствима поменутог власника иста је, у наредних пар година, прилично преправљена и тако је сасвим адаптирана за потребе прикладног пансионског смештаја. Представљен са по неколико смештајних јединица на два спрата пансион „Моша“ је означен са укупно 16 постеља, „пропраћених“ приближно прописаним бројем санитарних чворова.

У годинама које су претходиле измаку 20. века наново је оживела и купо-продаја плацева намењених градњи објеката за одмор и рекреацију. Ови су, осим спорадичне заступљености на другим локалитетима (Равнине, Узвишица, Јаруга и Плато), понајвише били сконцентрисани у релативно узаном појасу поред земљаног пута што је од познате рајачке раскрснице одводио према врху Рајца (864 m н.в.). На таквом, углавном обешумљеном, локалитету („Подврх“), односно по постепено „уздигнутом“ земљишту лоцираном навише од угоститељског објекта „Ловачке приче“ започели су да се граде понеки објекти за одмор и рекреацију. Њима ће се убрзо придружити и други, те је тада насеобински простор Рајца задобио још једну њихову, новообразовану, скупину, прозвану по споменутом локалитету.

Са овим следи помисао да се у полувековном одвијању насеобинске генезе Рајца садржи и обједињено формирање њихових истосмислених скупина са неједнаким бројем заступљених објеката („Узвишица“ – 29, „Црвени камен“ – 37, „Јаруга“ – 16, „Равнина“ – 17, „Плато“ – 14, „Источник“ – 16 и

„Подврх“ – 12). Малобројно осамљени а нарочито удружени у назначеним (већим или мањим) скупинама, објекти за одмор и рекреацију су се претежно тако позиционирали да сасвим употпуњавају запажену насеобинску целину у простору Рајца. Претходно због тога што су лоцирани донекле уз, ту и тамо унаоколо, а погдегде и подаље (100–200 m) од третираних смештајних објеката и покојих стално обитаваних кућа. У томе се и разазнаје главна назнака неправилно оивичене територије Рајца, постепено запоседнуте протумаченим насеобинским садржајима.

Ivan B. Popović

GENESIS OF THE SETTLEMENT OF RAJAC IN THE AREA OF SUVOBOR IN THE 20TH CENTURY – FUNDAMENTAL INDICATIONS

Summary

Passing through the years after the Second World War the complete fifty year long genetic cycle of the region of settlement Suvoborski Rajac passed through three phases: the first one from 1954–1972, the second from 1973–1982 and the third from 1983–2003. First two phases were manifested through two stages each (from 1954–1961 and 1962–1972; 1973–1977 and 1978–1982) while the third phase consisted of three stages (1983–1992, 1993–1997 and 1998–2003). The settlement genesis of Rajac was only signaled during the first eight years long phase (1954–1961) since it is the first time that initial construction of objects for rest and recreation was noticed together with functioning of new mountain house. The appearance of this type objects in the treated genesis or Rajac region was at first slow (from 1962 to 1972) but in following stage of the same settlement phase (from 1973 to 1977) became quite faster. The region also got its tourist marks since it is the time when the other tourist facilities of closed and semi closed type also started to operate (Convalescent home for police officers, syndicate convalescent home for Yugoslav Post, Rest home „Kolubara“).

After that, in two stages (1978–1982 and 1983–1992) lasting 15 years and consisting of the second stage of the second phase and the first stage of the third phase of settlement genesis, only the construction of the facilities for rest and recreation continued on couple of different locations, and that contributed to visible shaping of the settlement region of Rajac. After the end of the five year long halt (1993–1997) in settlement genesis of this low mountainous region until the end of the 20th century old Convalescent home for police officers was renovated and two more accommodation facilities (Apartment resort „Kolubara“

an Private pension „Mosha“ were constructed and it is, together with construction of other twenty holiday homes for rest and recreation, how has this treated region mostly got its present physiognomy and this shouldn't be neglected in the coming considerations.

Литература и извори

Николов В. (2001): Енциклопедичен справочник за автотуриста. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“; Софија, оп. 5–297.

Stanišić В. (1974): Maljensko-Suvoborska regija. Stanje i perspektive razvoja turizma. Magistarski rad Arhiv magistarskih radova, Odsek za geografske nauke PMF-a, Beograd, str. 2–167.

Lješević М, Belošev S. (1975): Ocena Rajačke pećine i neposredne okoline za potrebe uređenja prostora u turističke svrhe. Elaborat Sekretarijat za privredu SO Gornji Milanovac, Gornji Milanovac, str. 2–26.

Popović В. I. (1980): Egzaktna turistička valorizacija položaja Rajačkog naselja. Prilog konceptu pojašnjenog vrednovanja turističkih mesta uže Srbije, Saopštenje Jugoslavenski simpozij o turističkoj i prometnoj geografiji; Opatija, str. 1–11.

Пјевач Н. (1995): Рецептивни туристички потенцијал Суворског Рајца. *Зборник радова*, Истраживачка станица Петница, Петница, стр. 237–241.

Пјевач Н. (2002): Ваљевске планине – могућности развоја туризма. Посебна издања, Задужбина Андрејевић, Београд, стр. 8–133.

Васовић М. (2003): Подрињско-Ваљевске планине. Агенција Ваљевац, Истраживачка станица Петница, Ваљево, Петница, стр. 7–505.

Усмено саопштење Момчила Даничића (1979), стално настањеног на Рајцу.

Подаци и наводи Павла Деспотовића (1980), управника Одмаралишта „Колубара“.

Усмено саопштење Миодрага Којића (1981), стално настањеног у Београду.

Поповић Б. И. (1982): Туристичке одреднице простора на Суворборском Рајцу. Умножени рукопис Архив рукописа Ивана Б. Поповића; Београд, стр. 1–14.

Рашић М. (1978): Колубарска битка. Удружење ђака "1300 каплара"; Београд, стр. 5–46.

Мишовић М. (1958): Najvažnije planine i domovi u Srbiji; Turistička enciklopedija knj. 1, Novinsko-izdavačko preduzeće „Turistička štampa“, Beograd, str. 125–128.

Rešenje o stavljanju po zaštitu države dela Rajca (1963); Umnoženi rukopis, Arhiv posebnih rukopisa, Republički zavod za zaštitu prirode SR Srbije, Beograd, str. 1–5.

Поповић Б. И. (2005): Забелешке са теренских опсервација насеобинског простора Суворборског Рајца. Рукопис Архив рукописа Ивана Б. Поповића; Београд, стр. 1–7.